

Török Gábor¹

Öreguras elmélkedések – Jogtörténész kodifikátori szerepben

1. Ha valakinek 2020-ban még netán kétségei voltak afelől, hogy világunk valóban globalizált-e, annak a koronavírus csattanós választ adott: a járvány rekordsebességgel söpört végig mind az öt kontinensen, s ma, 2020 novemberében a vége még nem látszik. A terjedésének megakadályozására szolgáló intézkedések példátlanok a világtörténelemben – közel 200 ország gazdaságának részleges leállása, kijárási korlátozások bevezetése, határzár, utazási korlátozások stb. –, és társadalmi hatásuk szinte felmérhetetlen.

E tények fényében – úgy érzem – teljesen jogos az a megállapítás, hogy a vírus előtti hétköznapi élet már soha nem térhet vissza: vagyis új világrend születik.

Fentiek miatt is nagy érdeklődéssel vettem kezembe a *Polgári Szemlét*, ahol a szokásos főszerkesztői beköszöntő utolsó bekezdése rögzíti: „Ezt az új világrendet, annak főbb ismérveit, már formálódó jegyeit állítottuk a 16. évfolyamunk 1–3. magyar lapszámának fókuszába. Szerzőink a koronavírus-járványt s annak gazdasági, társadalmi hatásait exponálják, a Magyar Nemzeti Bank elnökétől a fiatal kutatókig terjedően.”²

A nyitótanulmányt Matolcsy György jegyzi. Mondanivalójának lényege, hogy minél előbb alkalmazkodni kell „a koronavírus-járvány utáni új világ új normáihoz”.³ E cél elérése érdekében számos gyakorlati intézkedést vázol.

Mindegyikük megvalósíthatóságának feltétele azonban az erős állam, a gyors döntéshozatal és a szoros együttműködés a gazdasági szereplők között.

Bruckner Éva a járványokkal kapcsolatos hiedelmek, keletkezésük és lefo-lyásuk történetébe avatja be az olvasót. Végül felteszi a kérdést, hogy a Covid-19 előreviszi, avagy visszaveti-e az emberi történelmet. Persze a pontos választ ő sem tudja, de leszögezi:

¹ Professor emeritus, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Civilisztikai Tanszék. Kapcsolat: torok.gabor@uni-nke.hu.

² Lentner Csaba: Történelmi siker után vagyunk, vagy egy permanens megújulás kapujában? *Polgári Szemle*, 16. (2020), 1–3. 9.

³ Matolcsy György: Quo vadis Hungaria? – Arccal egy új világ felé. *Polgári Szemle*, 16. (2020), 1–3. 31.

„Ami előre látható: a migráció és a járvány egymást erősíti. A koronavírus után egy új élet következik, amelyet a modern népvándorlás is tetéz. Valószínű, hogy felértékelődik a hely, ahol élünk, előtérbe kerül az ország, a haza, melyet megsemmisülés fenyegetett, és fontossá válik a határok szerepe is. A jövő minden bizonnyal egy digitalizált korrall lesz azonos, amelynek hatása negatív is lehet: igazi vesztesei a nyelv, a beszéd, a szavak tolmácsolta érzelmek lesznek. Csakúgy negatív lehet az is, ebből következően, hogy az eleven, élő emberekből összetevődött társaság helyett a virtuális érintkezés lép előtérbe.”⁴

Pulay Gyula és szerzőtársai⁵ a költségvetés „boszorkánykonyháját” mutatják be, kiemelve a járvány előtti és utáni működés főbb vonásait.

Ezt követően részletes elemzést olvashatunk arról, hogy milyen konkrét intézkedések születtek a járvány idején, s ezek rövid, illetve középtávú hatását is bemutatják a szerzők.⁶

Árva László és Várhelyi Tamás arra hívják fel a figyelmet, hogy a turizmus – elsősorban annak nemzetközi ága – csödközel állapotba került, ez azonban lehetőséget ad arra, hogy a minőségileg jobb, kevésbé környezetszennyező turizmus megerősítésébe fogjunk.⁷

Giday András és Szegő Szilvia tanulmányának már a címe is – enyhén szólva – sokkoló: *Koronavírus-válság – egy új világrend hírnöke?* Megtudhatjuk, hogy a davosi Világgazdasági Fórumon 2019-ben az úgynevezett washingtoni konszenzus (liberalizáció, privatizáció, dereguláció) csendben kimúlt, s helyébe a felelős pénz, felelős kapitalizmus programja lépett. Persze ennek megvalósítása, sőt még annak kezdete is kétséges, már ami az időpontot illeti: a program költsége ugyanis évi 5-7 ezer milliárd dollár. Az átalakulás azonban már megkezdődött, az egyre jobban háttérbe kényszerített reálgazdaságnak új erőre kell kapnia, át (vissza) kell alakítani a nagyüzemi – minőségileg szükségképpen silányabb – termelést a minőségi termények előállítására, ami persze – sok egyéb mellett – a helyi családi, faluközösségi szoros együttműködést is megkívánja. Mindehhez persze a gondolkodásmód megváltoztatására is szükség van: a rövid távú haszon-szerzést a közép- és hosszú távú tervezésnek kell felváltania. Ezt az optimumot persze nem lesz könnyű elérni. Kiderült ugyanis, hogy a nagyüzemi, mozgáshiányos állattartás a legfőbb oka az állatról emberre áterjedni képes kórokozónak. Egyes nézetek szerint nemcsak a koronavírus, hanem már a spanyolnátha és sok egyéb vírus (ebola, sertésvírus stb.) is így indult el. Fokozza a nehézséget,

⁴ Bruckner Éva: A történelem hajtóerőit, a járványok. *Polgári Szemle*, 16. (2020), 1–3. 52.

⁵ Pulay Gyula – Simon József – Kisapáti Angéla: A költségvetés rezilienciája alapesetben és külső sokk idején. *Polgári Szemle*, 16. (2020), 1–3. 57–77.

⁶ Túróczi Imre – Mester Éva – Zéman Zoltán: Magyarország versus Covid-19: intézkedések, tapasztalatok, jövőképek. *Polgári Szemle*, 16. (2020), 1–3. 78–93.

⁷ Árva László – Várhelyi Tamás: Elmozdulás a minőségi turizmus felé. A fenntarthatóság a turizmusban a koronavírus-járvány után. *Polgári Szemle*, 16. (2020), 1–3. 94–114.

hogy az alkalmazott antibiotikumok óriási mennyisége (az Egyesült Államokban az összes felhasznált antibiotikum 80%-a az állattartó telepekre jut!) növeli a kórokozók rezisztenciáját. A már elkezdődött biológiai forradalom azonban megadja (legalább látszólag) a választ: meg kell szüntetni az állattenyésztés hagyományos formáit, a laboratóriumokban kell a húst előállítani. A közeljövőben pedig már az is elképzelhető, hogy ehhez már állati fehérjére sem lesz szükség. E biológiai forradalom sikeréhez elengedhetetlen a társadalmak etikai és pénzügyi rendszerének átalakítása. Mint felvázolják:

„– Ehhez első lépés a tőkebefektető társaságok »politikai«, társadalomátalakító tevékenységével szemben álló államok semlegesítése.

– Az államoknak nem szánunk szerepet annak meghatározásában, mi számít felelős befektetésnek. A nemzetekre, az emberekre és államaikra ezek szerint nem tartozik az, hogy milyen befektetés és gazdasági működés számíthat etikusnak, és ennek megfelelően felelősnek. [...]

– Új nem legitim hatalomgyakorlási módok terjednek el. Sajátos hatalomgyakorlási funkcióhoz jutnak ezzel szemben nem állami intézmények, így a média és az átalakulásra szervezett mozgalmak, a zöld vagy hasonló környezetvédelmi propagandista szerveződések.

– A globális méretekben koncentrált tőkebefektető intézmények gazdasági hatalmukat – egyre láthatóbban – politikai hatalommal társítják.”⁸

2. E tanulmányokban – érthető módon – a jog vagy említésre sem kerül, vagy éppen csak felvillan, mintegy a mondanivaló alátámasztását szolgálva. Ez a fajta megközelítési mód azonban veszélyeket is rejt magában: könnyen azt sugallhatja, hogy a jog csupán egy technikai eszköz, szerepe mindössze annyi, hogy a javaslatokat jogi formába öntse. Így a jog a politika egyszerű kiszolgálójává válik. „Ezzel szemben – mutat rá Samu – szükséges hangsúlyozni, hogy az előző magyarázat nem veszi figyelembe a modern társadalmak bonyolultságát, s ezen belül a társadalomirányítás sokrétűségét, komplexitását (s ebben a jog sajátos, önálló szerepét).”⁹

A hangsúlyt itt mindenképpen a jog önállóságára kell helyezni, a politika – mint akarat – és a jog – mint formába öntő – között ugyanis kölcsönhatás van. A jognak mindenképpen jeleznie kell, ha a politikai akarat azért nem válhat jogi normává, mert a kérdést nem lehet jogi eszközökkel megoldani. (A jog hatókörén kívül esik, vagy pedig nem illeszthető be a jogrendszer egészébe.)

⁸ Giday András – Szegő Szilvia: Koronavírus-válság – egy új világrend hírnöke? A kulcsszó: mátrix. *Polgári Szemle*, 16. (2020), 1–3. 125–126.

⁹ Samu Mihály: *Jogpolitika. A jog humanizálása*. Budapest, Akadémiai, 2008. 11.

Mindebből egyenesen következik, hogy a jognak századunkban meghatározó szerepet kell játszania, ellenkező esetben ugyanis jelentőségét elvesztve a partvonalra szorul, akár teljesen el is tűnhet.¹⁰

Vizsgáljunk meg ezt követően a tanulmányok által felvetett problémák közül néhányat.

Az erős állam fenntartásának (s remélhető megerősítésének) előfeltétele a 2022-es választások megnyerése. A feladat rendkívül nehéz, s legalább négy olyan körülmény van, amelyek az eredmény elérését megnehezítik. Ezek: az ellenzék, az Európai Unió, az úgynevezett NGO-k egy törpe minoritása, valamint az unalom.

Bejáratott demokráciában a kormánypártok és az ellenzék viszonya kiegyensúlyozott: az alapvető és meghatározó értékeket mindegyik oldal elfogadja és magáénak vallja, csupán a megközelítési módok között van különbség. Ezért lehetséges a parlamenti váltógazdaság. Magyarországon – ezzel szemben – az ellenzék csak abban egységes, hogy a kormánynak mennie kell, s hogy utána mi jön... Illetve az tudható, hogy a Demokratikus Koalíció az „Európai Egyesült Államok” híve, ami egyet jelent az ország szuverenitásának feladásával, a Momentum pedig a liberálisnak nevezett diktatúra elkötelezett támogatója – ami szintén az ország megszűnésével fenyeget.

A lopakodó jogalkotás, a kettős mérce sajnos már jól ismert fogalmak. Tény, hogy jelentős politikai erők az Unió átalakításán ügködnek. Ehhez nagy segítséget kapnak magától az erősen túlméretezett uniós bürokráciától. Ennek ugyanis – mindenhol a világon – egyik alapvető jellemzője, hogy létének igazolását nem csupán elvégzett feladataiban látja, hanem folyamatosan igyekszik saját hatáskörét tágítani, s ezt általában sikerrel teszi. Ehhez járul az Európai Parlament hangos balliberális része, amely az Európai Néppárt egy részének csendes támogatásával többségre tesz szert, s így állandó támadások keresztüztüzében tudja tartani a kipécézett országokat. (Lásd Lengyelország és hazánk esetét.) A támogatások megvonásával való állandó fenyegetőzés és annak a jogállamiság politikai értelmezéséhez való kötése (amelyhez az Európai Bizottság illetékes biztosa is csatlakozott, tisztségével aligha összeegyeztethető módon) egyszerűen jogi abszurdum.

Az egyébként igen hasznos és szükséges civil szervezetek egy része nyíltan politikai szerepet játszik, elsődleges céljuk pedig a zavarkeltés és a kormány megbuktatása. A pénzügyi fedezetet ehhez külföldről biztosítják, önmagukat pedig a demokrácia egyetlen igaz letéteményesének tartják.

¹⁰ Fontos ugyanakkor az is, hogy a klasszikusnak tekintett nemzetállami jogalkotást sem kerülhette el a változás már attól kezdődően sem, amikor a transznacionális vállalatok a globalizmus szabályai alapján kezdték meg gazdasági tevékenységüket. Méhes Tamás: Gondolatok a lex mercatoria jogi jellegéről. *Pro Publico Bono*, 1. (2011), 2. 40.

A változatosság gyönyörködtet – hangzik a jelszó, s ez igaz is. Emberként lehet ugyan, hogy szeretjük az állandóságot – no de hosszú időre... 2022-ben – ha addig sikerül kihúzni – a jelenlegi pártszövetség harmadik ciklusán lesz túl. 12 év hosszú idő, s lehet, hogy egyesek a változtatásra szavaznak – merő unalomból!

Bruckner Éva – már idézett tanulmányában – az illegális migráció és a járvány egymást erősítő hatására hívja fel a figyelmet. Ez azért is meglepő, mert a hétköznapi logika ennek éppen az ellenkezőjét kellene hogy sugallja: ha ugyanis a járvány miatt csökken a költségvetés bevétele, és új kiadások jelennek meg, akkor értelemszerűen csökkenteni vagy éppen minimalizálni kellene a migrációt, hogy ezzel az állam a további – lényegében felesleges – kiadásoktól mentesítse magát. Sajnos a szerzőnek igaza van: a politikai közbeszédben soha nem hallani a költségvetési kiadások megnövekedéséről, annál többször viszont a bevándorlók emberi jogairól, persze mindenfajta kötelezettség említése nélkül. Azon kitétele a genfi menekültügyi konvenciónak, amely szerint a e személyeknek együttműködési kötelezettségük van a hatóságokkal, egyre inkább a vicc kategóriájába tartozik. A cél világos: minél előbb végrehajtani a lakosságcserét, s minél előbb lebontani (megszüntetni, megváltoztatni) a jelenlegi nemzetállamokat. Ehhez pedig ragyogó eszköz a migráció és a járvány együttes alkalmazása. A legyengült szervezet ellenálló képessége köztudomásúan egyre csökken. Az Unió vezetői nem állítják meg a migrációt (igaz, nem is akarják!), ahol pedig esetleg ez sikerrel kecsegtetne, ott gyorsan leváltják a belügyminisztert, s – biztos, ami biztos alapon – még bíróság elé is állítják, mégpedig a jog nagyobb dicsőségére – túszejtés vádjával! Mindez ráadásul abban az országban történik, amelynek területe a római jog bölcsője volt. A világtörténelemben még nem fordult elő, hogy a megtámadott ország vezetőinek és lakosságának egy része barátként köszöntse a benyomuló tömeget, sőt, saját kulturális, vallási értékeiről – a bejövők érzékenységre való hivatkozással – lemondjon. Méltán adta tehát Douglas Murray könyvének ezt a címet: *Európa furcsa halála*, s befejező keserédes, kicsit talán szarkasztikus sorai – úgy érzem – jól fejezik ki a lényegét: „Sokunk élettartamán belül Svédország, hasonlóan a legtöbb nyugat-európai államhoz, teljesen felismerhetetlen lesz jelenlegi lakói számára. Talán minden jól sülni fog. Talán azok, akik még emlékezhetnének, hogy milyen hely volt Svédország, Franciaország, Nagy-Britannia és Európa többi része, egyszerűen kihalnak. Talán az összes probléma, nem utolsósorban a probléma felismerésének a problémája, megszűnik. Talán így lesz. Vagy az is lehet, hogy a problémák új serege születik épp.”¹¹

Pulay Gyula és szerzőtársai – miközben részletesen elemzik az egyes gazdasági intézkedések tényleges hatásait – mintegy „mellékesen” megemlítik az ezen intézkedéseket lehetővé tevő jogi kereteket. E keret pedig nem más,

¹¹ Douglas Murray: *Európa furcsa halála*. Pécs, Alexandra, 2019. 330.

mint az Alaptörvény államadósság-szabálya. E szabály korlátozza az Országgyűlés mozgásterét, ugyanakkor – rendkívüli helyzet esetén – ezek alól felmentést ad (53. cikk).

E szabályozás ragyogóan példázza azt a „jogfilozófiát”, amely lehetőséget biztosít a mindenkorinak az aktív, a helyzetnek leginkább megfelelő intézkedések meghozatalára.

Számomra egyértelmű, hogy a turizmus káros jegyeinek visszaszorítására jó alkalmat kínál a járvány (lásd a 7. lábjegyzetet). A nemzetközi – főleg olcsó – légi forgalom drasztikus visszaesése arra kell hogy ösztönözze az érintetteket, hogy akár a tanulmányban megfogalmazottak szerint, akár más módon átszervezzék a turisták fogadását.

Az új világrend eljövételét hirdető tanulmányból (lásd a 8. lábjegyzetet) magam az etikai elemet emelném ki. A gondolkodás megváltoztatása ugyanis időigényes folyamat, idejekorán el kell kezdeni, s ennek legelső lépése maga a nyelv.

Milyen szép és toleráns gondolatnak tűnhetett akár annak idején a „politikailag korrekt” kifejezés megjelenése. Vegyük figyelembe mások esetleges érzékenységét! Csakhogy... ez az egyik első lépés az orwelli „újbeszél” felé: köztes állapotban ez azt jelenti, hogy amire nincs kifejezésünk, az nem is létezik, végül pedig a szavak értelme pontosan az ellenkezőjébe fordul át. Lehet, hogy Orwell pusztán 40 évet tévedett? S ugye 2024 nincs is olyan nagyon messze.

A *Meseország mindenkié* című „mű” megjelenése, ha nem is óriási, de mindenképpen némi vihart kavart. Nem értem, miért. A jelenség ugyanis pontosan beleillik a folyamatba. Mert hogyan is néz ki ez a folyamat? Kezdetben vala a „tilt”. Majd ezt követte a „megtűr”, „elfogad”, s egy idő után – no azért nem maradunk csöndben – következik az „azonos jogokat nekünk is” szlogen; ha kell, ezt felvonulásokkal és tüntetésekkel nyomatékosítjuk, aminek végső állomása, hogy ez a követendő példa, aminek egyik kiváló eszköze a társadalmi „érzékenyítés”. (2020-ban az olasz parlament nem fogadta el a hagyományos családmodell melletti érvelés bűncselekménnyé nyilvánítását!)

S ugye mindent idejekorán kell elkezdni...

Samuel P. Huntington már 1996-ban felhívta a figyelmet a Nyugat erkölcsi hanyatlására: „1. elharapózik az antiszociális viselkedés: nő a bűnözés, a kábítószerfogyasztás, és az erőszak. 2. a család mint modell elveszti vonzerejét, növekszik a válások, házasságon kívül született gyermekek száma, megnő a fiatalok terheség és a gyermeküket egyedül nevelők aránya. 4. általánosan gyengül a »munkamorál«, s előtérbe kerül az egyéni élvezet kultusza.”¹²

¹² Samuel P. Huntington: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Budapest, Európa, 2019. 524–525.

3. Pár éve – ugyancsak az Ünnepelet tiszteletére megjelent írásomban a jogtörténeti hivatás rejtelmait elemezve arra a végső konklúzióra jutottam, hogy „ebből az aspektusból szemlélve tehát a jogtörténész a régmúlt vagy közelmúlt feltárásával és a történések okaira való rámutatásával is a jelent segíti megismerni, ami szinte automatikusan befolyásolja (befolyásolhatja) a jövőt is. Ebből adódik az a paradoxon, hogy a jó jogtörténész egyben – szerencsés esetben – politikaformáló is lehet”.¹³

Ismét érdekes időket élünk – ebből következően nem lehet hátradőlni, nyugalomba vonulni, hiszen a feladat óriási: vészhelyzeti, speciális jogrend kialakítása, de úgy, hogy az célszerűsége mellett illeszkedjen a jogrendszer egészébe. Jogtörténészt próbáló feladatról van tehát szó! Végezetül az új jogrend kialakításához néhány szempont.

1. Sarkalatos – gyakorlatot is átszövő, meghatározó – elvvé kell tenni azt az egyébként az Alaptörvényből is levezethető gondolatot, hogy nincs jog kötelezettség nélkül. A kettő lényegében egy, ugyanannak a dolognak a két oldala. Így a szabadság sem lehet parttalan (nem minden szőlóról!), korlátja lehet a másik ember sérelme (klasszikus liberalizmus), illetve a szűkebb (család, munkahely stb.), valamint tágabb környezet (társadalom, nemzet) érdeksérelme.
2. Be kell látni, hogy az Unió legtöbb problémájának a forrása maga az Unió. A túlzott átpolitizáltság, a lassú és bonyolult döntéshozatal önmagában is komoly nehézséget okoz, de az igazi – máig megválaszolatlan – kérdés az Unió jogi mibenléte. Mi az Európai Unió? Nemzetközi szervezet? Szuverén államok közössége, ahol a részes államok lemondanak jogaik egy részéről az „egész” javára? S ha az utóbbi igaz, akkor az „egész” micsoda, létezik már? Könnyen belátható, hogy nem. Születőfélben lévő, fél- vagy negyed-jogalanyiség ugyanis nem létezik. Következésképp az Unió nem rendelkezik magánjogi jogalanyisággal! (Ebből adódóan persze hitelt sem vehetne fel.) Vissza kellene térni az alapokhoz, a szoros gazdasági együttműködés jogilag szabályozott rendszeréhez. Ez esetben rögtön számos intézmény feleslegessé válna (például az Európai Parlament). Lényegesen csökkenne a bürokrácia, aminek eredményeképpen nőne a szervezet hatékonysága.¹⁴

¹³ Kis Norbert – Peres Zsuzsanna (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor oktatói pályafutásának 50. jubileumára*. Budapest, Dialóg Campus, 2017. 430.

¹⁴ Más szemszögből ugyan, de releváns megállapításokat tesz Méhes az állam, a globális gazdaság, valamint a nemzeti és a nemzetek feletti jog összefüggéseiről. Megfelelő szakértelmet, átgondolt intézkedéseket feltételezve részben vagy teljesen igaz lehet a szerző azon következtetése, hogy az egységes európai jogrendszer a nemzeti jogrendszerek közötti verseny, a *lex shopping* alternatívájaként (is) működhet.

3. A migráció tekintetében világossá kellene tenni, hogy ha valaki illegálisan kísérel meg az ország területére jutni, azzal elveszti a jogát a menekült-státus igénylésére.
4. Elvileg a világon mindenhol érvényesül azon elv, hogy az adott ország törvényei betartandók. Ebből kiindulva ki kell mondani, hogy azok az NGO-k, amelyek az ország érdekeivel és alapvető törvényeivel szembe-helyezkedve folytatják tevékenységüket, felszámolandók, a külföldről kapott pénzekkel pedig elszámolni kötelesek. Nyilvánvalóan nem lehet megtiltani a pénzadományokat, de azt igenis meg lehet követelni, hogy ezeket csak és kizárólag legális célokra lehessen fordítani.
5. Bebizonyosodott, hogy a tolerancia csődöt mondott a homoszexualitással kapcsolatban. Világossá kell tenni, hogy ez magánügy, ebből adódóan nem lehet mellette tüntetni, érzékenyítő programokat szervezni, propa-gandát kifejteni stb. Örökbefogadásról pedig – egyebek között – azért sem lehet szó, mert ez a gyermek egészséges fejlődését akadályozza, vagyis a gyermek jogai sérülnek.

Közhely ugyan, de igaz, hogy a kultúrában benne van többek között a jog és az erkölcs is, s ha más nem, ez az az ok, ami miatt lehetetlen az Európai Egye-sült Államok létrehozása. Erőszakos megvalósítása a nemzetállamok eltűnését hozná, s ehhez járulna a kultúra, a nyelv és a jog elsorvadása is. E folyamat meg-állításához rengeteg munkára van szükség. Van teendő bőven – ehhez kívánok jó kedvet és legendás humorod megtartását.

Isten éltesen, Gábor!

Bár a tanulmány tíz évvel ezelőtt íródott, napjainkban is aktuális még az a vélekedés, amely szerint: „...Európában a politikai határok még mindig gazdasági határokat jelentenek, amelyek kulturális, társadalmi és jogi akadályokat is konzerválnak.” Méhes Tamás: Gondolatok a lex mercatoria jogi jellegéről. *Pro Publico Bono*, 1. (2011), 2. 42.

Irodalomjegyzék

- Árva László – Várhelyi Tamás: Elmozdulás a minőségi turizmus felé. A fenntarthatóság a turizmusban a koronavírus-járvány után. *Polgári Szemle*, 16. (2020), 1–3. 94–114. Online: <https://doi.org/10.24307/psz.2020.0707>
- Bruckner Éva: A történelem hajtóostorai, a járványok. *Polgári Szemle*, 16. (2020), 1–3. 36–56. Online: <https://doi.org/10.24307/psz.2020.0704>
- Giday András – Szegő Szilvia: Koronavírus-válság – egy új világrend hírnöke? A kulcsszó: mátrix. *Polgári Szemle*, 16. (2020), 1–3. 115–140. Online: <https://doi.org/10.24307/psz.2020.0708>
- Huntington, Samuel P.: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Budapest, Európa, 2019.
- Kis Norbert – Peres Zsuzsanna (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor oktatói pályafutásának 50. jubileumára*. Budapest, Dialóg Campus, 2017.
- Lentner Csaba: Történelmi siker után vagyunk, vagy egy permanens megújulás kapujában? *Polgári Szemle*, 16. (2020), 1–3. 7–9. Online: <https://doi.org/10.24307/psz.2020.0701>
- Matolcsy György: Quo vadis Hungaria? – Arrcal egy új világ felé. *Polgári Szemle*, 16. (2020), 1–3. 13–35. Online: <https://doi.org/10.24307/psz.2020.0703>
- Pulay Gyula – Simon József – Kisapáti Angéla: A költségvetés rezilienciája alapesetben és külső sokk idején. *Polgári Szemle*, 16. (2020), 1–3. 57–77. Online: <https://doi.org/10.24307/psz.2020.0705>
- Samu Mihály: *Jogpolitika. A jog humanizálása*. Budapest, Akadémiai, 2008.
- Túróczy Imre – Mester Éva – Zéman Zoltán: Magyarország versus Covid-19: intézkedések, tapasztalatok, jövőkép. *Polgári Szemle*, 16. (2020), 1–3. 79–93. Online: <https://doi.org/10.24307/psz.2020.0706>
- Méhes Tamás: Gondolatok a lex mercatoria jogi jellegéről. *Pro Publico Bono*, 1. (2011), 2. 34–42.
- Murray, Douglas: *Európa furcsa halála*. Pécs, Alexandra, 2019.